

ПРОФ. ДР ДУШАН ИВАНИЋ¹
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, ФИЛОЛОШКИ
ФАКУЛТЕТ, КАТЕДРА ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ
СА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИМ КЊИЖЕВНОСТИМА

КЊИЖЕВНА КУЛТУРА У СРБИЈИ: СОЦИОЛОШКИ ЕСЕЈИ И ИСТРАЖИВАЊА (1975–2005)²

Књига Милоша Немањића, срећно насловљена, изазовних обећања, поднасловом означава шта је њена стварна садржина. Књижевну културу у Србији, у наведеном раздобљу, није могуће досећи – не једној књизи, једном аутору, него ни серији студија, цијелој једној библиотеци (јер тим се насловом обухвата и поетика као систем поступака, форми и идеја у градњи дјела, и критика, и периодика, и читаоци/библиотеке, удружења професионална, институције, културна политика, идеолошке конструкције). Дакле, Милош Немањић је одмах поставио циљ који се не може домашити, подигао пречку која се не може прескочити. Отворио је, међутим, пут великој утакмици и новој генерацији социолога културе. Уз овакав наслов било би изазовно видјети гдје се успостављају границе између књижевне културе као цјелине и њених модела. Да ли се уопште може говорити о књижевној култури као хомогеној цјелини или само о њеним моделима (комплексима) и о њеним аспектима? Постоји ли социолошки мјерљива стратификација? Ако је у начелу све стратификовано, шта се овдје дешава? Какав је однос између естетизма и утилитаризма, нпр.?

¹ skjsk@fil.bg.ac.rs

² Осврт је примљен 14. марта 2013, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 1. јула 2013.

Колико год да књижевну културу у Србији узима као „заједничко поље” (то је појам који аутор радо употребљава, идући за социолошким појмовником свог учитеља Пјера Бурдијеа), Немањић даје врло добру аргументацију за супротну тезу: за растур „заједничког поља” (= књижевна култура). Издвајамо само један примјер, на поређењу између листе најбољих романа 80-их година, које је одабрала стручна (књижевна) критика, и листе коју су одабрали читаоци: само је један роман био у обе листе, *Злајно руно* Борислава Пекића. (Кад помислите да је на једној листи, листа читалаца – био *Нож* Вука Драшковића, а на другој, листа критике – *Хазарски речник* Милорада Павића, дјело које је у врху свјетске књижевности краја XX вијека, питате се какво је то **заједничко поље**, а знате да јесте уколико га дефинишете као **српска култура** или **српски роман, српска књижевност** или сл.).

Појављује се као питање однос према квалитету, вриједности. У ком смислу за социолога културе вриједи тврдња да је „врло важно да међу најпопуларнијим књигама не буду у већини књижевно безвредна дела” (234)? Мени се чини да је, ако се гледа са становишта науке, битно утврдити стање, а за идеолога па и дјелатника у области културне политике, битно је настојање да се његују и стварају праве вриједности.

Обиљежје *књижевног поља* није само ширење, већ и надслојавање, раслојавање – хоризонтално и вертикално постављање. Постоје паралелне, истовремене појаве, а постоје и појаве које су надређене једна другој (поредак *сиранификације*): у ствари сваки чинилац синхроног поља заузима одређено мјесто у поретку стратификације (не само дијахроније). Тако настаје динамичка равнотежа или напетост између положаја у хоризонтали и положаја у вертикали. Показаће се, нпр., да популарност у врху има вриједност на дну. (При томе, ни категорија вриједности није хомогена и кад кажемо „на дну” или „у врху”, морамо рачунати на одређен круг „потрошача”, те је често за једне „у врху” оно што је за друге „на дну”.)

Поље стварности је статистички и аналитички једва докучиво. Подаци које узимамо заснивају се често на ономе што је официјелно, при руци, статистички мјерљиво (број чланова Удружења, број књижевних награда), заступљено у штампи, број издања, број купљених књига, број чланова библиотеке, број књига у библиотекама. Милош Немањић је с правом у своје анализе укључио и тематска поља књижевних дјела, један од најпотпунијих

знакова повезаности епохе/времена, писаца и читалаца/критичара, живота и фикције.

Данас се питамо шта је од тога доба остало, не у нама, свједоцима и учесницима, већ у генерацији која се формирала 90-их и улази у зрелост ове деценије. Колико се наслеђује извјесно стање, шта се заборавља, а шта се чува у сјећању? Зашто *Хазарски речник* Милорада Павића, а не *Судбине* Мирослава Поповића; зашто је *Хазарски речник* свјетско дјело а *Нож* ни локално-национално?

Пошто не могу да се бавим уско социолошким питањима, питањима социологије културе, мјестом Пјера Бурдијеа у овој дисциплини, мени су најпривлачнија била причања о читалачким искуствима Милоша Немањића, његов дневник читања: фасцинантна начитаност. Ја сам такву имао само као ђак основне школе и као гимназијалац, повремено као студент: тада сам већ постао пробирљивији или засићенији, све више оријентисан на класике или на савременике кад су постајали класици.

Немањићева књига више наговјештава како се књижевност отвара као велико поље за истраживање најопштијих друштвених питања, питања историје, културе, политике, ратовања, издаје, менталитета/карактера. Као тематска умјетност, она дијели грађу са историјом, животом, свакодневицом, са митологијом и религијом, филозофијом, науком, са свим што се имагинативно може повезати а ријечима исказати. У доба којег се тиче књига Милоша Немањића још је била жива веза са процесима као што су индустријализација, модернизација, колективизација, потом су дошла голооточка искушења/памћења (обнова сјећања), ратна прошлост (смјена партизанске тематике тематиком Првог свјетског рата). Такође су релевантна питања утицаја књижевности на живот, односно извјесне процесе у културно-политичкој атмосфери: поменимо као примјере *Голубњачу* Јована Радловића (али као позоришну представу) и *Књију о Милушину* Данка Поповића.

Српској култури недостаје социјална историја књижевности (нпр. каква је монументална *Социјална историја уметности и књижевности* Арнолда Хаузера или серије едиција са сличним темама у различитим националним културама), гдје је ријеч о путевима и разлозима настајања управо таквих дјела у одређеним срединама и у одређено вријеме.

Како се историчар књижевности суочава са социологом културе, социологом књижевне културе? Можда највише у дневнику читања: жао ми је било што аутор није објавио више биљежака о

својим утисцима, јер они импресионирају подацима о страсти читања и распонима начитаности. С друге стране, историчара књижевности појединачно дјело не занима као читалачко задовољство (забава, уживање, страст, отварање новог свијета), колико као дио контекста: покушај да се утврде и разумију везе између текстова исте врсте, периода, не само као дио континуитета, већ, у најсрећнијим случајевима, као дио дисконтинуитета и онога што Ј. Лотман назива културном експлозијом. Иначе је књижевност складиште тема и идеологема. Као и другим подручјима, њој пријети опасност од помодности (о томе Немањић не говори) која брзо постане старомодна (В. Десница је упозоравао на ову отворену рану књижевног стварања).

Књига Милоша Немањића упозорава да акт читања није лична већ социјална, колективна чињеница. Толико је посредника између читалаца и књиге, толико учесника комуникације, повезаности различитих позива (писац, издавач, књижар, критичар-читалац), да се тај чинилац не смије губити из видокруга. У томе је ова књига важна назнака. Она такође говори о великој игри политике, памћења и заборављања. Врло је занимљиво како се извјесне теме активирају у одређеним околностима (С. Селенић, С. Велмар-Јанковић), како израњају потиснуте теме, јер их извлачи савременост: сјећање се успоставља уколико има везе с нама, са садашњошћу, са групом која осјећа везу између својих чланова: Селенић одједном пише о судбини Крајишника, С. Велмар-Јанковић о Србији из доба Обреновића, израња Голи оток, израњају дилеме око стварања Југославије и жртвовања Србије зарад имагинарних вриједности наднационалне државе. Али су исто тако индикативне појаве рецепције, на примјеру руске књижевности: између два свјетска рата (совјетска Русија) и велики продор после Другог свјетског рата – политика и књижевност су у непрестаној вези чак и кад неће да знају једна за другу.

Природа социолошких истраживања је да се стално крећу према групи, према скупу појава, јер тек тада постају (као групне) социјалне чињенице. Природа уживања у књижевности је персонализована: како допријети до социјализације тих персонализација: бестселери, награде, број издања, екранизације. Колико овакве књиге и оваква истраживања одговарају на питања, толико их можда још више постављају – а уколико их постављају, да ли већ знају одговор?